

**«Τό ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας ἔναντι
τοῦ ὀλοκαυτώματος καί τῆς γενοκτονίας»**

ὑπό

Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Μεσσηνίας
Χρυσοστόμου Σαββάτου
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἐκλεκτό ἀκροατήριο,

1. Ἐν πρώτοις θά ἤθελα νά ἐκφράσω τίς εὐχαριστίες μου γιά τήν διοργάνωση τοῦ παρόντος Διεθνoῦς Συνεδρίου, στήν πόλη τῆς Καλαμάτας, καί δεύτερον γιά τή δυνατότητα πού μοῦ δίνετε νά μιλήσω ἐνώπιον ἑνός τόσο ὑψηλοῦ καί ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου καί μάλιστα γιά ἕνα θέμα τόσο ἐπίκαιρο καί σημαντικό, τό ὁποῖο θά πρέπει νά προβληματίζει ὄχι μόνο τόν πολιτικό κόσμο ἀλλά καί τόν θρησκευτικό πολιτισμό μας, ἀφενός γιατί βρισκόμαστε μπροστά σέ μία πρόκληση διαχρονική, ὅπως τά ὀλοκαυτώματα καί οἱ γενοκτονίες, καί ἀφετέρου γιατί οἱ Θρησκεῖες καί οἱ Ἐκκλησίες καλοῦνται νά ἀναλάβουν ἕνα πρωταρχικό ρόλο στήν διαμόρφωση τοῦ νέου κοινωνικοῦ μοντέλου ὥστε νά συμβάλλουν ἐποικοδομητικά καί οὐσιαστικά στήν ἐδραίωση μιᾶς ἔμπρακτης ἐφαρμογῆς τῶν ἀγαθῶν τῆς εἰρήνης, τῆς καταλλαγῆς, τῆς ἀλληλεγγύης καί τῆς συνεργασίας μεταξύ τῶν λαῶν καί τῶν πολιτισμῶν.

Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ ρόλου τους οἱ Θρησκεῖες καί οἱ Ἐκκλησίες καλοῦνται νά ἀπαντήσουν σέ ὀρισμένα ἐρωτήματα, τά ὁποῖα εἶναι στοιχεῖα καθοριστικά τῆς ταυτότητάς τους: α) Οἱ Θρησκεῖες καί οἱ Ἐκκλησίες μποροῦν νά καλλιεργοῦν καί νά ἐπιστηρίζουν τή βία καί τόν θάνατο; Μποροῦν νά εἶναι ἀρωγοί σέ κάθε ἔννοια «ἱεροῦ πολέμου»; Μποροῦν νά μὴν σέβονται τήν διαφορετικότητα καί νά μὴν ἀγωνίζονται γιά τήν ἐδραίωση τῆς ἑτερότητας; Ἀποδέχονται μέσα ἀπό τήν ἀνεκτικότητα τόν θρησκευτικό καί ἔθνικό πλουραλισμό, ὡς στοιχεῖα πολιτισμοῦ;

Ἡ προϋπόθεση γιά τίς ἀπαντήσεις σέ ὅλα αὐτά τά ἐρωτήματα εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπό τά φοβικά σύνδρομα τῆς θρησκευτικῆς ἐσωστρέφειας ἢ καθαρότητας καί τοῦ ἀπομονωτισμοῦ, γιατί εἶναι στοιχεῖα πού καλλιεργοῦν τήν ψευδαίσθηση τῆς ὑπεροχῆς καί τῆς αὐτάρκειας ἔναντι τῶν ἄλλων, καί συγχρόνως δίνουν τή δυνατότητα σέ κάποιους ἡγέτες, πολιτικούς ἢ καί θρησκευτικούς νά ἐμφανίζονται καί νά δροῦν ὡς ἀτόκλητοι σωτῆρες καί παράγοντες ἐθνοκάθαρσης μέ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δηλαδή τήν ἀπόρριψη τῆς διαφορετικότητας, τήν υἰοθέτηση

τῆς ἀποκλειστικότητας, τοῦ φονταμενταλισμοῦ τοῦ νεοσυντηρητισμοῦ καί τῶν ἀποκλεισμῶν ἀλλά καί τήν ἀνάπτυξη ἐπιχειρησιακῶν σχεδιασμῶν ὀλοκληρωτικοῦ ἀφανισμοῦ ἐθνῶν καί λαῶν προκειμένου νά ἐπιβληθοῦν ἐθνικά καί θρησκευτικά.

Ἐκφραση τέτοιου ἐθνικοῦ καί θρησκευτικοῦ ἀφανισμοῦ εἶναι τό ὀλοκαύτωμα, ὅπως αὐτό σχεδιάστηκε καί ὑλοποιήθηκε ἀπό τοὺς Ναζί, καί οἱ γενοκτονίες τοῦ Ἀρμενικοῦ λαοῦ, τοῦ Ποντιακοῦ καί τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν ὀνόματι μιᾶς ἐθνοκάθαρσης.

Δέν πρέπει νά μᾶς διαφεύγει ὅτι τό ὀλοκαύτωμα ἀπό τοὺς Ναζί προκλήθηκε ἀπό Χριστιανούς κατά Ἑβραίων καί οἱ γενοκτονίες τῶν Ἀρμενίων, τῶν Ποντίων καί τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπό Μουσουλμάνους κατά τῶν Χριστιανῶν.

Ἀνάλογη μορφή σύγχρονης ἐκφρασης γενοκτονίας καί ὀλοκαυτώματος ἀποτελοῦν καί τά γνωστά γεγονότα τῆς 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 στίς Η.Π.Α, καί ὅ,τι ἀκολούθησε σέ πολιτικό καί θρησκευτικό ἐπίπεδο.

Ὅλα αὐτά τά γεγονότα ἐπιβεβαιώνουν ὅτι τά συγκεκριμένα θέματα δέν εἶναι μόνο πολιτικά ἀλλά ὅτι ἔχουν καί τήν θρησκευτική τους διάσταση καί προέλευση.

Ἡ συγκεκριμένη λοιπόν θρησκευτική διάσταση τῶν ὀλοκαυτωμάτων καί τῶν γενοκτονιῶν φέρνει καί πάλι στό προσκήνιο τῶν συζητήσεων τά παρακάτω βασικά καί οὐσιαστικά ἐρωτήματα:

α) «Πότε μία θρησκεία ἢ θρησκευτική κοινότητα χαρακτηρίζεται ὡς ὑγιής ;».

β) «Ποιά εἶναι τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς ὑγιοῦς θρησκευτικότητας;».

γ) «Τό ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας ἀποτελεῖ ἐκφραση ὑγιοῦς θρησκευτικότητας;».

Οἱ ἀπαντήσεις στά παραπάνω ἐρωτήματα ἐπιβάλλονται καί ἀπό τή σπουδαιότητα τοῦ θέματος καί τό σκοπό τοῦ παρόντος συνεδρίου.

2. Χωρίς νά παραβλέπουμε τήν ἱστορική πραγματικότητα, ὅτι δηλαδή ἡ Ὁρθοδοξία ἀνέκαθεν μαρτυροῦσε τό ἦθος της καί μάλιστα σέ δύσκολες πολιτισμικά ἐποχές, ἀναγνωρίζουμε ὅτι σήμερα καλεῖται νά δώσει καί πάλι τό στίγμα της μέσα σέ ἕνα νέο διεθνοποιημένο περιβάλλον ἰδιαίτερος ἀνομοιογενές, πολυθρησκευτικό καί πολυπολιτισμικό. Ἐντός αὐτοῦ θά πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι ὀφείλει νά συνδιαλλαγεῖ, ἀμετάπτωτη ὡς πρὸς ἀπό τά δομικά στοιχεῖα τῆς παράδοσης καί τοῦ ἠθους της,

πάντοτε όμως μέ ειρηνική διάθεση ώστε νά αναδείξει τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, προκειμένου νά καταστεί ωφέλιμη καί αναγκαία στό πλαίσιο τῆς διεθνούς σκηνῆς καί τοῦ διαλόγου.

Ὅρισμένες διευκρινίσεις ὡς πρός τό περιεχόμενο τῆς ἔκφρασης «ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας» θεωρῶ ὅτι εἶναι ἀναγκαῖες.

A. Τό «ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας» δέν ἀποτελεῖ κάποιο σύστημα ἠθικῶν ἀξιῶν, πού ὑπαγορεύει μία συγκεκριμένη συμπεριφορά ἀλλά εἶναι ἕνας τρόπος ζωῆς πού περιγράφεται μέσα ἀπό τίς προοπτικές τῶν εὐαγγελικῶν ἀρχῶν τῆς ἀγάπης, τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀποδοχῆς τῶν ἄλλων, στοιχεῖα τά ὅποια ὑποδεικνύονται ὄχι μόνο στήν Ἁγία Γραφή ἀλλά καί στήν Παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Μέ βάση τά στοιχεῖα αὐτά ἡ Ὁρθοδοξία μπορεῖ νά ἀποτελέσει τό γόνιμο ἔδαφος γιά τήν ἀνάπτυξη μιᾶς διαλεκτικῆς στό πεδίο τῶν διεθνῶν σχέσεων, νοηματοδοτώντας τίς σχέσεις τῶν λαῶν, χωρίς ἀποκλεισμούς ἀλλά καί τῶν Θρησκευτῶν χωρίς ἀπολυτοποιήσεις.

B. Ἡ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου ἀποκλειστικά καί μόνο ὡς ἀτόμου, καί ἡ προστασία τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων του μέ διακηρύξεις καί διεθνεῖς ἀποφάσεις μόνο, δέν ἐδραιώνουν μίαν αὐτάρκεια καί δέν ἀποτελοῦν συστατικά στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης, ὅταν εἶναι ἀποκομμένα ἀπό τή ζωή καί τήν ὑπαρξη τῶν ἄλλων συνανθρώπων μας, γιατί ὁ ἄνθρωπος περιχαρακωμένος στά δικαιώματά του ἀτομικά καί μόνο ἀπολυτοποιεῖται θρησκευτικά. Τό λάθος αὐτό ἐπιτείνεται μάλιστα ὅταν ὁ κάθε πολίτης ἢ κάθε ἔθνος αἰσθάνεται νά ἀπειλεῖται, ὀλοένα καί περισσότερο, ἀπό τήν παρουσία ἄλλου ἔθνους ἢ πολίτου, γί αὐτό καί ἀπορρίπτει τήν ἑτερότητα καί δέν ἀποδέχεται τήν διαφορετικότητα, μέ ἀποτέλεσμα νά ὀδηγεῖται σέ μία δυαλυτική ἀσυδοσία.

Προφανῶς, αὐτή ἡ περιορισμένη θεώρηση τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ μοντέλου δέν εἶναι ἐπαρκῆς, ἀκόμη καί ὡς διακριτική ἀποδοχή καί ἐγγενῆ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, γιατί εἶναι ἄλλο θέμα ἡ ἐκδήλωση σεβασμοῦ στό ἀνθρώπινο πρόσωπο τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία του καθίσταται σημαντική, ἀπαραίτητη καί ἀποδεκτή μόνο στό βαθμό πού δέν ἀπειλεῖ τή ζωή μου ἢ στό βαθμό πού μοῦ εἶναι χρήσιμος γιά τήν ἐπίτευξη τῆς ἀτομικῆς μας εὐτυχίας καί τῶν ἐπιδιώξεών μου, ἐνῶ συγχρόνως μοῦ προκαλεῖ φόβο, καί ἄλλη σημασία ἔχει ὁ ἄλλος ὅταν τόν θεωρῶ ὡς

πλησίον καί ἀδελφό καί ὡς ἐπιβεβαίωση τοῦ ἑαυτοῦ μου, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέσω τῆς ἔμπρακτης ἀποδοχῆς του.

Ἐδῶ νομίζω εἶναι καί τό ιδιαίτερα λεπτό σημεῖο, τό ὁποῖο ἀπαιτεῖ πολὺ προσοχή. Πῶς δηλαδή ἀποδεχόμαστε τόν ἄλλον; Γιατί καί ὁ τρόπος ἀκόμη μέ τόν ὁποῖον τόν ἀποδεχόμαστε εἶναι μία ἄλλη ἐκφραση φόβου πρὸς αὐτόν καί ἀπόρριψης τῆς ἑτερότητας. Τί σημαίνει αὐτό; Ὅτι ἀκόμη κι ἂν ἀποδεχόμαστε κάποιον, τόν ἀποδεχόμαστε ὑπό τόν ὄρο ὅτι εἶναι κάπως σάν ἐμᾶς, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ διαφορετικότητα, ἡ ἑτερότητα δηλαδή, μπορεῖ νά κατανοεῖται καί ὡς ἀπειλή. Ἡ πρώτη ἀντίδρασή μας στόν ἄλλον ἐκδηλώνεται εἴτε μέ ἕναν τρόπο ἥπιο, προβάλλοντας μέ κάποιο τρόπο τό πρότυπο τοῦ δικοῦ μας ἑαυτοῦ, εἴτε μέ ἕναν τρόπο βίαιο καί ἀκραῖο, ὁ ὁποῖος ἐκφράζεται μέ τήν ἀπόρριψη ἢ τήν βία καί τήν διαίρεση, τήν ἀπομόνωση ἢ καί τόν ἀποκλεισμό. Αὐτό ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά διαμορφώνει μία συμπεριφορά, σέ ἀνησυχητικό μάλιστα βαθμό γιά τίς συνέπειές της, μέ προεκτάσεις μάλιστα κοινωνικές καί κοινωνιολογικές. Συγκεκριμένα, οἱ κοινωνίες δομοῦνται σέ μία ἰσορροπία, ἡ ὁποία ὅμως διαρκεῖ ὅσο διαρκοῦν τά ἀμοιβαῖα συμφέροντα καί μπορεῖ εὐκόλα ἡ ἰσορροπία αὐτή νά μετατραπῆ σέ ἀντιπαράθεση καί σύγκρουση σέ τοπικό καί σέ διεθνές ἐπίπεδο, ἐάν δέν ἐρμηνευθοῦν σωστά ἢ ἐάν δέν κατανοηθοῦν ὀρθά καί σύμφωνα πρὸς τό «ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας».

Ἡ ἀπάντηση στό παραπάνω ἐρώτημα ἀφορᾷ στήν ἀποδοχή τοῦ ἄλλου, μέσα ἀπό μία διαδικασία ἡ ὁποία περιγράφεται ὡς ἀνεκτικότητα, συμπληρωματικότητα, προσαρμοστικότητα, ἐπικουρικότητα, καί ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται μέσα ἀπό μία σχέση κοινωνίας.

Τότε κανένας λαός δέν πρέπει νά ζῆ μόνο γιά τόν ἑαυτό του. Πρέπει νά συνδέεται μέ τήν συνεισφορά του, τήν ιδιαίτερη δηλαδή συμβολή του, στή ζωή τῶν ἄλλων λαῶν καί στήν συνύπαρξη τῶν ἐθνῶν.

Ὅλες αὐτές οἱ περιγραφικές ἐκφράσεις ὑποκρύπτουν μέσα τους δύο στοιχεῖα: τήν ἐλευθερία καί τήν ἀγάπη, τά ὁποῖα ἀποτελοῦν τό περιεχόμενο τοῦ ιδιαίτερου τρόπου ζωῆς καί ὑπαρξῆς, δηλαδή τό πολιτισμικό φορτίο τοῦ «ἦθους τῆς Ὁρθοδοξίας» καί τό θετικό πρόσημο σέ μία μορφή κοινωνίας, ἐπειδή τό συγκεκριμένο ἦθος, ὡς πολιτισμός, ἐπιβεβαιώνεται μέσα ἀπό τίς σχέσεις καί τήν ἐδραίωση τῆς διαφορετικότητας.

3. Η Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει τό σωστό ὄραμα αὐτῆς τῆς ἰσόρροπης σχέσης κοινωνίας, καί πρέπει, στό πλαίσιο μιᾶς συνεργασίας, νά δώσει τή μαρτυρία της, μέ τήν ὀρθή νοηματοδότηση τῶν παραπάνω ὄρων, τονίζοντας τήν ἐλεύθερη κατάφαση στήν ἑτερότητα, ὡς σεβασμό καί ἀποδοχή τοῦ ἄλλου, τοῦ διαφορετικοῦ, στοιχεῖα τά ὅποια συνεπάγονται ὅτι ὁ ἄλλος, ὁ διαφορετικός εἶναι ὅπως ἐγώ. Μέ βάση δηλαδή τήν ἀρχή τῆς ἰσόρροπης κοινωνίας ὡς σχέσης, ἐπιτυγχάνεται ἡ κοινωνική συνοχή καί συγχρόνως ἡ ὑπέρβαση τοῦ κοινωνικοῦ διχασμοῦ μεταξύ τοῦ ἐγώ καί τοῦ ἄλλου.

Τό δικαίωμα στήν ἑτερότητα ἀναγνωρίζει τόν ὑγιῆ ἀνταγωνισμό, χωρίς ἀποκλεισμούς ἢ ἀποκλειστικότητες, γιατί μέ τόν τρόπο αὐτό μετατρέπεται ἡ ἀνισότητα σέ διαφορετικότητα, χωρίς νά δημιουργεῖ φοβίες γιά μετασχηματισμό ἢ ἀλλοίωση τῆς ταυτότητάς μας.

Κατά τοῦτο, ἡ Ὁρθοδοξία προσκαλεῖ καί τίς ἄλλες Χριστιανικές Ἐκκλησίες νά πραγματοποιήσουν τήν δική τους ἔξοδο ἀπό τόν ἐγκλωβισμό τους, τόν ἐσωστρεφεῖ ἀπομονωτισμό τους, τήν ψευδαίσθηση τοῦ κοινωνικοῦ ἀκτιβισμοῦ τους, καί νά προτείνουν τίς δικές τους ἀρχές καί θεωρίες ζωῆς, δηλαδή ἤθους, οἱ ὁποῖες θά ἀποτελέσουν μία πραγματικά δυναμική συμβολή γιά καταλλαγή καί ὀλοκληρωμένη ἀνάπτυξη, δηλαδή μιᾶς κοινωνίας ἀνθρώπινης καί χρηστικῆς πρὸς τοὺς ἄλλους. Δέν εἶναι λοιπόν τυχαῖο, ὅτι ἀναζητεῖται ὁ προσδιορισμός τοῦ περιεχομένου τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς κοινωνίας σήμερα ἀπό τήν διεθνή κοινότητα, ἡ ὁποία ἀντιμετωπίζει ὀξύ πνευματικό ὑπαρξιακό πρόβλημα μέ ἐπιπτώσεις στήν ἐνότητά της. Οἱ εἰδήμονες ἀναγνωρίζουν ὅτι δέν θά μπορέσει νά σταθεῖ γιά πολύ ἀκόμη χωρίς ἐνιαῖο πνευματικό προσανατολισμό, χωρίς κάποιο εἶδος κοσμοθεωρίας.

Στό «ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας» ἡ ὑπαρξη τῶν διαφορῶν δέν σημαίνει καί διαίρεση, γιατί ἡ διάκριση δέν φέρνει διάσπαση καί ἡ ἐνότητα στηρίζεται στήν ἀποδοχή τῆς ἑτερότητας καί ὄχι στήν ἰσοπεδωτική ταύτιση. Αὐτή ἡ ἀρχή ἔχει κάποιες συνέπειες μέ ἰδιαίτερη σημασία γιά τήν σύγχρονη κοινωνία τῶν λαῶν, τῶν πολιτῶν, τῶν πολιτισμῶν, γιά τή λειτουργία τοῦ διαλόγου καί τήν ἀποφυγή τοῦ ἀπομονωτισμοῦ. Εἶναι τό πνευματικό ὑπόβαθρο τῆς πολιτισμικῆς ἀλληλοπεριχώρησης καί τῆς συνύπαρξης.

Κάθε ἔθνος, κάθε λαός, κάθε Θρησκεία ἔχει ὀρισμένα καί ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, μέ τά ὁποῖα δομεῖται. Εἶναι αὐτά τά στοιχεῖα μέ τά ὁποῖα διακρίνεται ἀπό τούς λαούς καί ἐκφράζει τήν ἰδιοπροσωπεῖα του. Αὐτό πρέπει νά τό κατέχει καί τό διατηρεῖ κάθε λαός, κάθε ἔθνος καί κάθε Θρησκεία χωρίς ὅμως νά τό ἐγκλωβίζει ἢ νά δημιουργεῖ τείχη ἀπομονωτισμοῦ καί ἀποξένωσης. Ἡ θεώρηση αὐτή σημαίνει ἀπόρριψη κάθε μορφῆς συγκεντρωτισμοῦ καί ἀτομοκεντρικῆς θεώρησης τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς καί τῆς κοινωνίας.

Ἡ θεώρηση αὐτή τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων πρέπει νά νοηματοδοτήσῃ δυναμικά τήν θεώρηση τῆς λειτουργίας τῶν κοινωνικῶν δομῶν.

Ἡ Ὁρθοδοξία προτείνει σεβασμό στήν ἀξία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ὄχι ἠθικιστικά καί πολιτισμικά, γεγονός τό ὁποῖο σημαίνει τήν ἔμπρακτη ἀναγνώριση τῆς προσωπικῆς ἀξίας τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς καί τοῦ ἀνθρώπου σέ ἀναφορά πάντοτε πρὸς τόν ἄλλον ἄνθρωπο καί τό περιβάλλον καί ὄχι ἀποκλειστικά καί μόνο πρὸς τόν ἑαυτό του. Αὐτό συνεπάγεται ὑπέρβαση κάθε μορφῆς χρησιμοθηρισμοῦ, ὠφελιτισμοῦ καί σκοπιμότητας καί ὄχι στασιμότητα καί ἀπραξία ἀλλά πραγμάτωση κοινωνικῆς δυναμικότητας καί ἀνάπτυξης Ὁ ἄνθρωπος δέν κατέχει τίποτε, συμμετέχει ὅμως παντοῦ σέ ὅλες τίς δραστηριότητες τῆς κοινωνικῆς δράσης καί τῆς ζωῆς. Μέσα ἀπό αὐτή τή συμμετοχή ἀξιολογεῖ καί ἀξιολογεῖται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι ὁ κίνδυνος τῶν γενοκτονιῶν καί τῶν ὀλοκαυτωμάτων ἀκόμη καί σήμερα στίς σύγχρονες κοινωνίες, τόν ὁποῖο θά μπορέσουμε νά ἀποτρέψουμε, μόνον ὅταν κατανοήσουμε τήν ριζοσπαστική ἀξιολογική θεώρηση τῆς διαφορετικότητας, ὡς στοιχεῖο ἀνάπτυξης καί κυριαρχίας τοῦ δῶρου τῆς ἴδιας ζωῆς πρὸς ὅλους καί γιά ὅλους. Τότε μόνο μποροῦμε νά ὀμιλοῦμε γιά ὑγιές ἠθος κάθε Θρησκείας ἢ Ἐκκλησίας, γί αὐτό καί τό «ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας» εἶναι ὑγιές γιατί δέν ἀντιμάχεται τούς ἄλλους ἀλλά καλ-λιεργεῖ τήν συνύπαρξη στά πλαίσια τῆς διαφορετικότητας, ἀντλῶντας μέσα ἀπό τόν τρόπο αὐτό τήν ἰσόρροπη σχέση μέ τούς ἄλλους, μέ τόν ἔμπρακτο σεβασμό πρὸς τήν ἐλευθερία καί τήν προσωπικότητα τοῦ ἄλλου.

Ἡ Ὁρθοδοξία καλλιεργεῖ τήν σχέση αὐτή διαλεκτικά μέ τόν ἄλλον ὅσο διαφορετικός καί ἄν εἶναι, καί συμβάλλει μέ τόν τρόπο αὐτό στήν ἐνότητα καί ὄχι στήν διαίρεση, στήν ἐλευθερία καί ὄχι στήν καταπίεση,

στήν συνέπεια καί ὄχι στήν ἀσυδοσία. Απορρίπτει κάθε μορφή ἔθνο-κάθαρσης, γενοκτονίας καί ὀλοκαυτώματος καί ἀγωνίζεται γιά τήν διατήρηση τῆς ἐνότητας καί τῆς εἰρήνης μεταξύ τῶν λαῶν.

Σήμερα ἡ ἔλλειψη μιᾶς ἀποτελεσματικῆς δράσης, ἱκανῆς νά ἐμπνεύσει οὐσιαστικά τόν τρόπο διαχείρισης τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς, ὡς κοινωνία σχέσης, καθιστᾷ τήν ἴδια τήν κοινωνία ἠθικά ἐλλειμματική γι' αὐτό καί συνεχίζονται οἱ γενοκτονίες καί τά ὀλοκαυτώματα. Ἡ Ὁρθοδοξία μπορεῖ νά προσφέρει πολλά. Ἡ ἐπιτυχία της ἔγκειται στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ ἴδια ἀντιλαμβάνεται τήν λειτουργία τῶν θεσμῶν, μέ σκοπό τήν πραγμάτωση ἑνός βιώσιμου μοντέλου κοινωνίας ἐμποτισμένου ἀπό τίς ἀρχές τοῦ ἠθους της. Τό ἐξέφρασαν ἔμπρακτα μέ τόν ἀνυπέρβλητο ἀγῶνα τους οἱ Ὁρθόδοξοι Ἕλληνες κληρικοί ὅλων τῶν βαθμίδων τῆς ἱερωσύνης γιά τή σωτηρία Ἑλλήνων Ἑβραίων ἀπό τή θηριωδία τοῦ Γερμανικοῦ ναζισμοῦ στά κρεματόρια, ὅπου ὀδηγοῦνταν ὡς «πρόβατα ἐπί σφαγήν» γενόμενοι «ὀλοκαύτωμα» θυσίας στό βωμό τῆς ἀρρωστημένης ρατσιστικῆς καί σωβινιστικῆς ἰδεολογίας καί κοσμοθεωρίας, καί γι' αὐτό δικαίως ὅλοι αὐτοί οἱ κληρικοί χαρακτηρίστηκαν ὡς «οἱ Καλοί Ποιμένες». Τότε καί μόνο τότε οἱ γενοκτονίες καί τά ὀλοκαυτώματα θά πάψουν νά ὑπάρχουν ὅταν ἀπορρίψουμε ἔμπρακτα κάθε εἶδους ρατσισμό, ξενοφοβία καί φονταμενταλιστικό ἀπομονωτισμό, στοιχεῖα ξένα πρὸς τό «ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας» καί πρὸς κάθε ὑγιῆ θρησκευτικό πολιτισμό.